

Головченко Н.І.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ МЕТОДАМИ ІНФОРМАЛЬНОЇ ОСВІТИ

Динамічний процес розвитку сучасного суспільства обумовлює актуальність не лише інституалізованої – формальної освіти, а й розвиток неформальної та інформальної видів освіти. Інформальна освіта тлумачиться як «неофіційна, самоорганізована, ...індивідуальна пізнавальна діяльність (життєвий, соціальний досвід)», що «здійснюється зокрема через самоосвіту...» [1, с. 12]

У зв'язку з активним запровадженням у загальноосвітніх навчальних закладах України інклюзивного освітнього простору, учителі потребують, як засвідчує досвід, додаткових знань про осіб з інвалідністю та методи і прийоми роботи з ними. Адже інклюзивне навчання як система освітніх послуг, «базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників». [2] Фаховому вчителю, що постійно набуває нових знань інформально – шляхом самоосвіти, у пригоді стане інклюзивна література – художні видання, що «спрямовані на сприйняття особистої різноманітності», розповідають про осіб з інвалідністю і «фокусують інтерес читача на загальнолюдських якостях та можливостях літературних героїв з інвалідністю; ...«покликані зробити спілкування з такими людьми обопільно цікавим та комфортним» [3, с. 6].

Такий сегмент сучасної української літератури презентується у книзі «Література та інклюзія» (2020) Деркачової О., Ушневич С. У передмові авторки зазначають: «У нашому підручнику ми говоритимемо про ту інклюзивну літературу», де «героями є люди з інвалідністю» [3, с. 8], – і

наголошують, що це передовсім новітня література, яка позбулася традицій і стереотипів несприйняття людей з інвалідністю. У книзі схарактеризовано понад 40 художніх творів інклюзивної літератури зарубіжних та українських авторів, а також додано перелік художніх фільмів і мультфільмів до теми. Підрозділи, присвячені окремій книзі, структуровані як стаття про автора, переказ та аналіз змісту твору, запитання і завдання, література до теми. У розділі «Український контекст» йдеться про інклюзивні книги 17-ти українських авторів, зокрема: М. Гримич, А. Бачинського, О. Осмолівської, Д. Матіяш, О. Радущинської, К. Бабкіної, А. Нікуліної та ін. Перевагою цього видання є не лише розлога інформація про інклюзивну художню літературу, а й інтерактивна складова, насиченість покликаннями (у вигляді QR-кодів та гіперпосилань) на мультимедійні ресурси, що допоможе вчителю розширити горизонти інклюзивної теми та підвищити цифрову компетентність.

В інклюзивному дискурсі, означеному Деркачовою О., Ушневич С., виразно звучить повість А. Бачинського «140 децибелів тиші» (2014) [4], у якій розповідається історія хлопчика Сергія Петрини, безхмарне дитинство якого обірвала автомобільна аварія. Окрім сирітства, Сергій набув інвалідності, бо втратив слух, змогу говорити, грати на фортепіано. Після довготривалого лікування був направлений в інтернат для глухих дітей, де довго приходив до тями, звикав до нових обставин життя. А. Бачинський розповідає про світ нечуючих людей, куди раптом утрапив Сергій: про звичаї інтернату, куди батьки привозять дітей із порушеннями слуху на навчання (*«Найважче було з першачками... «Біднятка... Ні садочка тобі, ні друзів у дворі, бо які друзі, коли ні покричати, ні навіть поговорити нормально ти не вмієш... Нелегко їм буде звикнути до життя в інтернаті, де немає мами, яка приголубить і пожаліє».* Бувало, щоправда, в її практиці й таке, що самі батьки часом не витримували розлуки і забирали дітей додому. Віддавали до звичайних шкіл, а там — байдужість учителів, жорстокість однолітків, небажання зрозуміти... І потрібні були надлюдські зусилля мамів-татів, щоб пережити все те, й таки допомогти своїм найдорожчим здобути освіту, сьак-так стати на ноги в цьому

суспільстві, не годному прийняти тих, хто хоч на дрібку відрізняється від середньостатистичної «норми»... [4, с. 105–106]); про дактильну (пальцеву) абетку і жестову мову, яку вивчають діти з порушеннями слуху і якою з ними спілкуються вчителі; про вчителів, що виявляють педагогічний такт щодо дітей з інвалідністю; про непрості міжособистісні стосунки між дітьми. Сюжет повісті вибудований динамічно, у жанрі екшену. Ідилічну експозицію (про комічно-нездійсненне бажання хлопчика, що народився в сім'ї музикантів, стати каратистом чи футболістом) розриває зав'язка – трагічний епізод з аварією. Далі нанизуються стрімкі перипетії про пізнання неоднозначного світу глухих людей, тьмяні кольори якого пронизуються світлом любові двох осиротілих дітей (Сергій відчув у дівчинці Яринці душу своєї загиблої сестрички Іринки). І завершується історія пригод Сергія порятунком Яринки, відновленням здатності любити людей, грати на фортепіано, чути і, за прогнозами лікарів, згодом навіть говорити. Тема світу іншої – глухої – дитини розкрита реалістично, натуралістично, часом на межі «чорухи». Проте метою автора є не шокування читача, а змалювання традиційно закритої теми – теми людей з інвалідністю загалом, теми нечуючих людей зокрема. У тексті наголошується на байдужості людей («...Ніби відкуповуються грошима, щоб ті каліки швидше пройшли і не псували своїм видом гармонію навколишнього світу...» [4, с. 77]), на безпорадності держави («Кидають їм, мов подачку, ту пенсію нещасну — і живи собі як знаєш» [4, с. 97]). «Розподілять по інтернатах для неповносправних. З часом хтось не витримає, знову втече й пристане до... банди. Або створить власну, послуговуючись досвідом, здобутим у Глухаря. А тих, хто залишиться в інтернаті, через кілька років примусово виставлять за двері, залишивши наодинці з байдужим світом. Одному із сотні пощастить, якщо вдасться поступити вчитися на зубного техника чи й навіть педагога. Хтось стане хорошим муляром-штукатуром, столяром чи монтажником і непогано зароблятиме на ремонтах квартир. Когось за державною квотою візьмуть на якусь некваліфіковану роботу. А всі інші знову підуть жебрати і спиватися під парканом від розпачу і безнадії...» [4, с. 127–128]), на злочинних

схемах експлуатації людей з інвалідністю угрупованнями, що примушують їх просити милостиню чи займатися крадіжками, на хабарництві й байдужості поліції та опікунських рад, які нерідко співпрацюють із кримінальними організаціями. Повість А. Бачинського є повноцінним художнім текстом, що приваблює не лише карколомним сюжетом, а й достатньо виписаними характерами головних персонажів, які активно діють, мають не лише портретну чи мовленнєву характеристику, а й означені промовистими деталями (наприклад, директор школи-інтернату постійно палить – очевидно, що його роботу складно назвати легкою). Текст насичений позасюжетними елементами – мареннями і снами, що теж мають свій розвиток та увиразнюють стани душі осиротілого хлопчика. Натуралістично-імпресіоністичні відчуття головного героя підсилюють антитезу двох світів, між якими балансує Сергій Петрина: світ злиднів, вокзального життя, злочинців, п'яниць і бездомних / безіменних псів постає брудним і смердючим. А світ добра наповнений світлом, музикою і... домашньою таксою Альфою. З особливим теплом зображує автор учителів з інтернату, які опікуються дітьми з інвалідністю, а також професора зі Львова: вони небайдужі, фахові, терплячі, жертівні, з любов'ю опікуються дітьми з порушеннями слуху, відвойовуючи їх у лихій долі та лихих людей (*«Рятуючи одну дитину, ти рятуєш цілий всесвіт!»*[4, с. 128]). А. Бачинський створює позитивний образ Учителя, який прагне допомогти дитині, навчити, відновити її довіру до людей і світу, сформувати відчуття захищеності, наскільки це можливо в такому непростому світі. Власне, дає читачеві модель поведінки в подібних ситуаціях.

Письменниця О. Радущинська в повісті для підлітків «Метелики в крижаних панцирах» (2015) [5] описує історію дівчинки Ярини, що народилася здоровою і мала щасливе дитинство, але теж унаслідок ДТП набула статусу сироти і людини з інвалідністю, що використовує крісло колісне. Яриною опікується родина дядька. Подвійна оптика – погляд письменниці, яка теж послуговується інвалідним візком, на історію Яринки крізь призму власного життєвого досвіду, викликає особливу довіру читачів. У книзі О. Радущинської

«Метелики в крижаних панцирах» (2015) розвінчується багато міфів щодо людей з інвалідністю, порушується багато проблем. Книга спонукає читачів замислитися й переглянути деякі стереотипи, а саме:

1. Інвалідність – це покарання для сім'ї / родини / роду за гріхи, «бовкають люди» [5, с. 28]. Таке невігластво притаманне багатьом людям, які часом дуже примітивно сприймають певні релігійні постулати. Історії людей з інвалідністю, у тому числі й історія героїні твору О. Радущинської, засвідчує багато об'єктивних чинників, від тяжких наслідків яких не застрахований ніхто: *ДТП, родова травма; неякісна вакцинація; генетичний збій; екологія; війни та стихійні лиха; епідемії, тяжкі хвороби тощо.*

2. Виштовхування із соціуму як спосіб позбавитися від людей з інвалідністю. В епізоді про дискотеку О. Радущинська описує сумніви Ярини: *«Їй страшенно хотілося потрапити туди, де люди танцюють, але ще більше вона боялася... туди потрапити... Чи не засміють її незнайомі, мовляв, припхалася в інвалідному візку...»* [5, с. 45]. Люди з інвалідністю прагнуть соціалізації. Суспільство має створити умови (пандуси, ліфти, слухові апарати, аудіокниги тощо) для того, щоб особа з інвалідністю безперешкодно долучалася до усіх процесів. Люди з інвалідністю натомість мають навчитися не боятися, бути впевненими у собі. А усі інші люди – навчитися сприймати нормально, без огиди, зневаги чи жалісливого співчуття людину з інвалідністю за сусідньою партою, у ресторані чи в кінотеатрі.

3. Ревнощі здорових дітей через більшу увагу батьків до хворої дитини. У творі описано, як дорослий освічений син дядька лінується взятися до праці, ображається на батьків. Олегові здається, що батьки більше опікуються осиротілою племінницею з інвалідністю Яриною, аніж ним. У подібних ситуаціях має бути розумний баланс і культура комунікації. Не можна зациклюватися, обділяти увагою одне одного, хоча у стані стресу дуже складно керувати емоціями. Ці сторінки книги дають привід для роздумів і батькам, і дітям, і їхнім родичам, які нерідко уникають спілкування з проблемною сім'єю.

4. «Навіщо тобі та інвалідка?!» У повісті піднімається проблема кохання, дружби, партнерства із людиною з інвалідністю. «Хай спілкується з такими ж, як сама...» – переконана мама Артема, яка сварить сина за те, що він дружить із Яриною і танцює з нею. «А хіба різні люди не можуть дружити?» – відстоює свою позицію Артем [5, с. 126]. Типова ситуація і типова дилема. Книга вчить не ображатися на людей, не замикатися, толерувати спілкування між різними людьми.

5. Жалісливі погляди бабусь на «калічку» [5, с. 113]. «Не любить Яринка жалощів...» [5, с. 109]. Головний меседж книги: людей з інвалідністю треба сприймати як рівних. Толерантність як готовність прийняти інших людей такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на засадах згоди і порозуміння – це найвищий рівень міжособистісної комунікації.

6. Проблема булінгу – відвертого цькування через інвалідність – теж постає у книзі. Симпатична дівчинка Карина, через ревності, намагається публічно принизити Ярину, із якою танцює Артур: «Тобі потрібна дівчина, яка ніколи не піде до іншого хлопця! Бо вона НЕ ХОДИТЬ!!! ...Це ж ви тут будете навчати каліку танцям! Ото сміху буде!» [5, с. 119]. Через злобу вона стає негарною і самотньою. Книга вчить не толерувати цькування, не керуватися агресією чи психологією натовпу.

7. Страх. «У мене нічого не вийде!» «Як ти можеш про це дізнатися, якщо не спробуєш?» [5, с. 134]. Розгортаючи цю проблему, авторка наголошує, що впевненості в собі, почуттю власної гідності треба вчитися всім, не лише людям з інвалідністю.

8. «Куди ви пхаєтеся з візком?! Це громадський транспорт для нормальних людей...» – репетує кондукторка [5, с. 144]. О. Радущинська піднімає проблему безбар'єрності і толерантного сприймання «не нормальних» людей.

9. «Чому ти дозволяєш комусь впливати на твій настрій?..» [5, с. 147]. Книга вчить бути стійким. Якщо ти несеш добро у світ, не реагуй на грубих,

зних, випадкових людей. Світися добром попри все, бо шляхетність – це позиція насправді сильної людини.

Книга О. Радушинської «Метелики в крижаних панцирах» формує усвідомлення того, що люди з інвалідністю прагнуть спілкуватися «на рівних» [6].

Читання інклюзивної художньої літератури дає змогу вчителю шляхом самоосвіти поглибити знання про осіб з інвалідністю, сформувати навички толерантного сприймання людей із різними порушеннями, вибудувати навички фахової комунікації з людьми з інвалідністю тощо. Таким чином, сучасна українська література в системі інформальної освіти є джерелом формування принципів демократичного суспільства, у якому кожна людина, попри інвалідність чи інші вияви інакшості в порівнянні з типовими, має однакові права і можливості реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лук'янова Л. Б., Аніщенко О. В. Освіта дорослих: короткий термінологічний словник. К.; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2014. С. 12. URL: <https://bit.ly/3dJo59t>
2. ЗАКОН УКРАЇНИ Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 43, ст. 345) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2541-viii>
3. Деркачова О., Ушневич С. Література та інклюзія. Брустурів : Дискурсус, 2020. 286 с.
4. Бачинський А. 140 децибелів тиші : повість. Львів : ВСЛ, 2014. 128 с.
5. Радушинська О. Метелики в крижаних панцирах. Львів : ВСЛ, 2015. 160 с. URL: <https://sluhay.com.ua/1282158:oksana-radjushinska-meteliki-v-krizhanih-pancirah>
6. Тіна Овдій. В Університеті «Україна» відбулася презентація книги Оксани Радушинської «Метелики у крижаних панцирах» // Вища освіта. 02.11.2015. URL: <https://bit.ly/39vs6ed>